

ks. prof. dr hab. Artur Malina
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Recenzja rozprawy doktorskiej

Mgr lic. Wiesław Tadeusz Chałupnik, *Wyższość Jezusa Chrystusa i Jego dzieła nad Mojżeszem według Listu do Hebrajczyków 3,1 – 4,13*, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Kraków 2024 [rok podany za s. 2 rozprawy z opisem bibliograficznym, a nie za s. 1].

Recenzja jest realizacją postanowienia Rady Dyscypliny Nauki Teologiczne Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, przesłanego w piśmie z 21 czerwca 2024 roku. Przedmiotem recenzji jest rozprawa doktorska autorstwa p. mgr. lic. Wiesława Chałupnika, powstała na seminarium z teologii i informatyki biblijnej pod kierunkiem ks. dr. hab. Romana Bogacza, prof. UPJPII. Główna część pracy składa się z czterech rozdziałów, które poprzedza wstęp, a zamyka podsumowanie całości. Rozdziały pierwszy, drugi i trzeci mają własne podsumowanie, natomiast rozdział czwarty nie zawiera podsumowania, ale w ostatnim podrozdziale ma wnioski dotyczące struktury badanego listu. Dysertacja jest ponadto zaopatrzona w wykaz skrótów oraz bibliografię podzieloną na pięć części: biblijne teksty źródłowe (rozdzielone są tutaj tekst oryginalny, starożytne przekłady oraz przekłady nowożytne); słowniki, leksykony i konkordancje; gramatyki; literatura przedmiotu; literatura uzupełniająca.

1. Przedmiot badań oraz cel pracy

Tytuł jasno wskazuje na temat i odpowiadające mu teksty badane w rozprawie. Wstęp określa najpierw problem badawczy i cele pracy (punkty 1 i 2), a pod koniec stan badań, ich metodę oraz strukturę pracy (punkty 8, 9 i 10). Między tymi zagadnieniami, których prezentacja jest konieczna we wprowadzeniach do tego rodzaju rozpraw, omówione są kwestie dotyczące Listu do Hebrajczyków jako całości: jego pierwotnych odbiorców, miejsce i czas jego powstania, główny temat i struktura (punkty od 3 do 7). Lepsze byłoby połączenie punktów charakteryzujących problematykę rozprawy i nieprzerywanie ich przez kwestie izagogiczne. Może zebranie ich razem pomogłoby zwrócić uwagę na problem gatunku – istotny dla interpretacji listu jako całości oraz analizy jego części. Na konkretne konsekwencje pominięcia tego zagadnienia wskazuje poniżej jeden z akapitów w ocenie całościowej rozprawy.

Autor rozprawy podaje racje za wyborem tematu. Najpierw zwraca uwagę na brak całościowej, dokładnej analizy fragmentu Listu do Hebrajczyków 3,1-4,13 we współczesnych badaniach, który kontrastuje z wielością studiów poświęconych pierwszym dwóm rozdziałom oraz tekstem następującym po wyróżnionej sekcji. Nie chodzi o zupełny brak studiów poświęconych składającym się na nią kolejnym fragmentom, lecz o nieuwzględnienie jej jako

całości. Do stanu badań powraca po omówieniu kwestii izagogicznych. Z tak ujętego problemu wyprowadzone są cele pracy: „Pierwszym [...] jest przeprowadzenie szczegółowej egzegezy fragmentu, uwzględniając tłumaczenie z greki, krytykę tekstu, strukturę literacką oraz analizę retoryczną” (s. 25). Takie zdefiniowanie celu jest nieco problematyczne. Termin „analiza”, który odniesiony jest do egzegezy w drugim zdaniu, mógłby być przyjęty jako cel pracy tylko w jednym sensie, a mianowicie opisu, wyjaśnienia jakiegoś zjawiska lub problemu, które jest wynikiem szczegółowych badań. Natomiast tutaj jest on stosowany w innym, rozpowszechnionym rozumieniu jako postępowanie badawcze składające się z wymienionych etapów. Innymi słowy, właśnie to drugie zdanie wskazuje dopiero na pierwszy z celów rozprawy: wykazanie, że „fragment ten stanowi spójną całość w kontekście Listu do Hebrajczyków” (tamże). Natomiast przeprowadzenie szczegółowej egzegezy jest środkiem do osiągnięcia zarówno tego pierwszego celu, jak i następnych trzech omówionych zwięźle w kolejnych akapitach. Także odnośnie do sformułowania drugiego celu można mieć zastrzeżenia. Autor pisze, że jest nim ukazanie wyższości Jezusa Chrystusa nad Mojżeszem. W tym przypadku jest to najpierw cel badanych tekstów, a dopiero jego identyfikacja jest właściwym celem rozprawy. W interpretacji tekstów należy rozróżniać między zamiarem czy intencją badanych wypowiedzi a tym, do czego mają dążyć badania tych wypowiedzi. Określenie następnego celu jest już jednoznaczne. Trzecim jest badanie znaczenia pojęcia odpoczynku, obecnego w tej sekcji listu – jak to ujmuje p. Wiesław Chałupnik – „zarówno w kontekście historycznym (Mojżesz i Jozue), jak i nowotestamentowym (Jezus Chrystus)” (tamże). Natomiast niejasność tego samego rodzaju jak przy drugim celu pojawia się przy określeniu ostatniego z czterech. Autor pisze bowiem, iż chodzi o „wykazanie, że odpoczynek, którego Izraelici nie doświadczyli za czasów Mojżesza i później Jozuego, jest dostępny dla odbiorców tej księgi. Autor Listu wskazuje, że ten odpoczynek jest dostępny nie tylko dla pierwotnych” (s. 25-26). Akapit podsumowujący omówienie celów pracy jest sformułowany już precyzyjnie: „praca ma na celu wykazanie, że w Liście do Hebrajczyków 3,1-4,13 autor przedstawia wyższość Jezusa Chrystusa i Jego dzieła nad Mojżeszem, argumentując, że odpoczynek, którego Izraelici nie doświadczyli za czasów Mojżesza i Jozuego, jest dostępny dla wierzących jedynie przez wiarę w Jezusa Chrystusa” (s. 26).

Punkt wstępu charakteryzujący cele pracy dodaje, że jej nowatorski charakter wynika m.in. z trzech powodów: przedstawia nowe tłumaczenie z oryginalnych tekstów; ukazuje ich struktury; porównuje tekst hebrajski, Septuagintę i wydania krytyczne. Charakterystyka trzeciego nie jest wystarczająca odnośnie do pierwszego i drugiego elementu porównania: tekstu hebrajskiego i Septuaginty.

2. Realizacja zadań badawczych

Osiągnięciu wyznaczonego we wstępie celu służy egzegeza przeprowadzona w kolejnych rozdziałach pracy. Autor określa ją jako egzegezę historyczno-krytyczną. Choć należy się zgodzić z taką kwalifikacją, to warto wyjaśnić, że to pojęcie nie jest tutaj pojmowane w znaczeniu zredukowanym do podejścia diachronicznego, które koncentruje się na procesie kształtowania tekstu, ale obejmuje także podejście synchroniczne, które bada tekst przede wszystkim w jego postaci ostatecznej. Badanie go w tym kształcie również jest analizą

historyczną, jeśli jest on ujęty w kontekście historycznym. Potwierdzeniem tego jest postępowanie badawcze składające się w każdym z rozdziałów poświęconych wyróżnionym jednostkom tekstu z czterech etapów analizy: własnego tłumaczenia fragmentu; krytyki tekstu zmierzającej do ustalenia lekcji oryginalnej, jak i przyczyn powstania wariantów; badania struktury fragmentu z uwzględnieniem form i figur stylistycznych; komentarza do wersetów wraz z analizą znaczenia słów lub fraz. Te cztery etapy zamyka – jak to nazywa Autor – krótkie podsumowanie fragmentu. W przypadku ostatniego etapu należy raczej mówić o podsumowaniu interpretacji analizowanego fragmentu niż o podsumowaniu jego przedmiotu. Pewien niedosyt pozostawia przy omawianiu metody badawczej pominięcie identyfikacji rodzaju analizy, który jest ewidentny w samej głównej części rozprawy, a nawet jest zapowiedziany w abstrakcie i wzmiankowany przy omówieniu celów pracy, a mianowicie analizy retorycznej. Zamiast tego w paragrafie zatytułowanym „Metoda badań” mamy ogólnikowe sformułowanie: „komentarz do wersetów wraz z analizą znaczenia słów lub fraz” (s. 30).

Odnosnie do ogólnej koncepcji nie można mieć większych zastrzeżeń. Jedyne jej szczegółowa realizacja jest niezgodna z zapowiedzią ze Wstępu. Autor bowiem pisze w paragrafie poświęconym strukturze pracy: „Rozprawa ta składa się z pięciu rozdziałów”, a następnie zapowiada zwięźle, co zostanie w nich zrealizowane i wskazuje na najważniejsze konkluzje.

Rozdział pierwszy szczegółowo analizuje fragment Listu do Hebrajczyków 3,1-6. Fragment ten ukazuje wyższość Jezusa Chrystusa nad Mojżeszem poprzez ich role w „domu” Bożym – Mojżesz jako sługa, a Chrystus jako budowniczy. Wyjaśnione jest znaczenie tego fragmentu dla pierwszych odbiorców.

Rozdział drugi omawia bunt w Kadesz Barnea i jego skutki, opisane w Hbr 3,7-11, w tym brak wejścia Izraela do miejsca odpoczynku jako przestroga dla niewierzących w Chrystusa. Przeanalizowane jest użycie cytatu z Psalmu 95 według tłumaczenia Septuaginty, który dominuje w tym fragmencie.

Rozdział trzeci bada fragment Hbr 3,12-19, który ukazuje skutki niewiary pokolenia na pustyni. Fragment ten podkreśla, że prawdziwa wiara jest konieczna do posłuszeństwa Bogu, a z powodu niewiary Izraelici nie weszli do Kanaanu. Odbiorcy Listu są ostrzegani przed powieleniem tego nieposłuszeństwa wynikającego z niewiary.

Rozdział czwarty zajmuje się perykopą Hbr 4,1-13, zawierającą ostrzeżenie odnoszące się do doświadczeń Izraela oraz podającą znaczenie Słowa Bożego. Przedstawia ona dzieło Mojżesza i Jozuego jako niedokończony proces ziemskiego odpoczynku, w kontraście do osiągniętego odpoczynku dzięki zbawieniu dokonanemu przez Jezusa Chrystusa oraz będącego zrealizowaną rzeczywistością niebieską. Analiza ta obejmuje także dwa ostatnie wersety perykopy, które mówią o żywym Słowie Bożym, oraz przedstawia dwie alternatywne interpretacje wyrażenia „słowo Boże”.

Zapowiedź Autora odnośnie do ostatniego rozdziału trzeba zacytować w całości: „W rozdziale V nastąpi podsumowanie całości egzegezy fragmentu Listu do Hebrajczyków 3,1 – 4,13 w odniesieniu do pierwotnych odbiorców oraz omówienie znaczenia tego fragmentu dla współczesnych odbiorców” (s. 31). Jednak w pracy nie ma wyodrębnionego rozdziału piątego. Ostatnim jest rozdział czwarty z tytułem: „Obietnica odpoczynku dla wierzących Hbr 4,1-13”. Także zakończenie tego rozdziału nie odpowiada układowi trzech poprzednich rozdziałów: w

rozdziale czwartym ostatni paragraf ma tytuł „Wnioski dotyczące struktury Listu do Hebrajczyków”, podczas gdy poprzednie zamykają punkty zatytułowane „Podsumowanie”. Choć ostatnie podsumowanie ze względu na graficzne wyodrębnienie oraz przede wszystkim treść wydaje się odnosić do całości dysertacji, to kontynuowana w nim numeracja przypisów podporządkowuje ten rodzaj zakończenia rozdziałowi czwartemu. Przed ewentualną publikacją rozprawy w całości lub we fragmentach te niejasności i niespójności należy koniecznie usunąć.

Można zwrócić uwagę na jeszcze jeden mankament – choć mniejszej wagi. Wstęp zapowiada cztery etapy analizy oraz jej podsumowanie. Na te cztery etapy mają składać się: tłumaczenie fragmentu; krytyka tekstu; badanie struktury fragmentu; komentarz do wersetów. Układ ten nie jest zawsze zachowany. Rozdział pierwszy ma punkt niezapowiedziany: kontekst fragmentu. Taki sam punkt otwiera rozdział drugi. Kontekstowi nie jest poświęcony pierwszy punkt trzeciego i czwartego rozdziału, które rozpoczynają się od paragrafu zatytułowanego „Tekst”. Nie ma także uzasadnienia dla zmiany tytułu głównego paragrafu każdego z rozdziałów: w pierwszym nazwany on jest analizą szczegółową, zaś w kolejnych trzech – komentarzem.

3. Ocena całościowa rozprawy

Przedstawiona rozprawa doktorska jest dowodem na posiadanie przez p. Wiesława Chałupnika wiedzy w zakresie teologii biblijnej oraz umiejętności samodzielnego prowadzenia naukowej egzegezy tekstów biblijnych. Jednocześnie dysertacja oferuje oryginalną odpowiedź na pytania o znaczenie fragmentu wskazanego w jej tytule. Analiza Listu do Hebrajczyków w oryginale jest niełatwa z powodu zarówno złożoności krytyki tekstualnej, wielu problemów językowych, literackich i teologicznych, jak i prowadzonej intensywnie debaty naukowej w tych zakresach.

Nie najdłuższy tekst nowotestamentowy, którym jest List do Hebrajczyków, charakteryzuje się bogatym słownictwem w porównaniu z innymi księgami Nowego Testamentu i wczesnymi pismami chrześcijańskimi. Zawiera bowiem mniej więcej 150 unikalnych terminów, z czego około dziesięciu nie pojawia się w innych pismach, a prawie setka występuje tylko raz w drugiej części Biblii chrześcijańskiej. Składnia zdań odzwierciedla językowe umiejętności jego twórcy. Gdy opisuje on wielkość i głębię zbawczego działania Boga w Synu, tworzy zdania wielokrotnie złożone. Podobnie postępuje przy interpretacji pojedynczych wydarzeń, które stanowią podstawę dalszych rozważań, oraz przy formułowaniu wezwań wynikających z refleksji o Chrystusie arcykapłanie, Jego ofierze i jej owocach dla ludzi. Pismo wyróżnia częste używanie figur retorycznych, typowych dla retoryki semickiej oraz greckiej i rzymskiej. Charakteryzuje je szczególnie obecność chiasmów, czyli figur retorycznych polegających na symetrycznym układzie elementów z odwróconą kolejnością według podstawowego schematu: A-B-...-B-A. Analogiczne układy, które obejmują także makrostruktury, występują na wszystkich poziomach i we wszystkich częściach Listu do Hebrajczyków. Doktorant w rozprawie wiele razy zwraca uwagę na obecność tej figury. Słowa „chiasm” i „chiastyczny” należą do nie tylko najczęściej wymienianych terminów oznaczających figury retoryczne, ale także do skrupulatnie analizowanych ze względu na ich budowę i funkcję (około dwadzieścia razy w całej rozprawie). W rozprawie jest w ten sposób spełniona zapowiedź

wniesienia oryginalnego wkładu do egzegezy listu: „[praca ta] ukaże dokładną strukturę chiastyczną fragmentu” (s. 26). Szkoda jednak, że pominięto w niej funkcję chiazmu w zapowiedzi tematu odnoszącego się do badanego fragmentu oraz do następującego po nim tekstu. Zakończenie pierwszej części Listu do Hebrajczyków uwydatnia dwie istotne cechy Jezusa jako arcykapłana, które odpowiadają uwydatnionej w pierwszych dwóch rozdziałach Jego wyjątkowej relacji do Boga i do ludzi na tle aniołów: jest On miłosierny i wiarygodny (Hbr 2,17). Następną część listu, na którą składa się badany w rozprawie fragment, objaśnia te cechy w kolejności odwrotnej do wymienionych w zapowiedzi cech: najpierw mówi o Jego wiarygodności, na której opierają się wezwania do słuchania Jego głosu i przyjmowania Jego słowa (od Hbr 3,1), a następnie objaśnia, na czym polega Jego miłosierdzie (od Hbr 4,15).

Pominięcie roli zapowiedzi tematu poszczególnych części listu wynika z niedoceny w rozprawie znaczenia pierwotnego gatunku Listu do Hebrajczyków. Wstęp nie porusza tej zasadniczej kwestii izagogicznej w ogóle! Na trafną identyfikację gatunku jako homilii wskazują nieliczne wzmianki w rozprawie (dwukrotnie na s. 47; w cytacie z A. Vanhoye na s. 166; nazwanie autora listu kaznodzieją na s. 58). Uwzględnienie gatunku ukierunkowałoby analizę fragmentów na rozpoznanie związków między głównymi tematami a sposobem ich wyrażenia typowym dla gatunku starożytnej homilii. List do Hebrajczyków rzeczywiście dowodzi wyższości Jezusa Chrystusa i Jego dzieła nad Mojżeszem, tak samo też nad innymi postaciami (jak np. Aaronem). Wykazuje to jednak w sposób bardziej złożony niż przez prosty kontrast – na przykład w centralnej części uwydatnia to, co łączy Chrystusa i Melchizedeka. Dopiero przy takim podejściu można dostrzec głębię kontrastu, a nie tylko jego powierzchowne kontury. W przypadku porównania z Mojżeszem List do Hebrajczyków wykazuje wyższość Jezusa dopiero po mocnym uwypukleniu podobieństwa. I czyni to właśnie w pierwszych zdaniach trzeciego rozdziału Hbr. Na tym zestawieniu ich wspólnej wiarygodności zarówno zbudowane są twierdzenia o wyższości Chrystusa (od Hbr 3,3), jak i opierają się wezwania do przyjęcia osoby i słów Chrystusa (od Hbr 3,7). Dostrzeżenia tych wielu wymiarów pośrednictwa Chrystusa między Bogiem a ludźmi najbardziej brakuje mi w rozprawie. Ma jednak ona wiele zalet.

Autor nie proponuje interpretacji radykalnie różnych od już znanych z dobrych komentarzy do Listu do Hebrajczyków i opracowań. Swoje spostrzeżenia opiera często na studiach cytowanych w przypisach. Czyni to zrećnie i z dużą samodzielnością. W wielu miejscach pracy zajmuje się problemami bardziej szczegółowo niż w typowych komentarzach egzegetycznych (ta pozytywna uwaga dotyczy zwłaszcza liczby rozważanych wariantów w krytyce tekstu oraz gruntownej argumentacji za wyborem oryginalnych lekcji). Przypisy są dobrze połączone z głównym tokiem wywodów, co dowodzi właściwego korzystania z wiedzy innych egzegetów. Wyjątkiem jest dwukrotnie użyte odniesienie „Por. Roman Bogacz, Notatki z wykładu LIST DO HEBRAJCZYKÓW, rozdział 1” (pierwszy raz w przyp. 1 na s. 32). Jeśli przywołane w ten sposób źródło nie zostało opublikowane, to nie należy zachęcać czytelnika przez „por.”. Raczej należy wskazywać na opublikowane opracowania, które mogą poprzeć twierdzenia obecne w głównym tekście pracy.

Pozytywne sformułowanie celów pracy pozwala unikać zbędnych polemik i dygresji przy cytowaniu. Erudycja wspomaga argumentację, a wiele części pracy świadczy o dobrze przeprowadzonej kwerendzie w literaturze egzegetycznej, zarówno polskiej, jak i zagranicznej. W tym zakresie konieczne jest usunięcie jednego poważnego mankamentu w kwerendzie (na niego wskazuje poniżej ostatni akapit w p. 4. Postulaty dotyczące publikacji rozprawy – b.

Merytoryczne). O na ogół dobrej orientacji w stanie badań świadczy aparat naukowy (jedenaście stron bibliografii i prawie pięćset przypisów). Doktorant wykazuje dobrą znajomość warsztatu egzegetycznego oraz wystarczającą znajomość analizy filologicznej, gramatyki i leksyki greki biblijnej. Jednak zbyt często używa ogólnych terminów (np. „słowo”) zamiast precyzyjnych nazw części mowy – np. czterokrotnie „słowo” w dwóch zdaniach (na s. 92-93); lepiej posługiwać się nazwą części mowy – spójnik, czasownik, rzeczownik.

Wartość naukowa pracy zależy od poziomu zarówno jej warstwy językowej i logicznej, jak też innych aspektów formalnych. Język polski jest na ogół poprawny, choć przed publikacją konieczna jest uważna korekta redakcyjna i językowa (zob. poniżej p. 4. Postulaty dotyczące publikacji rozprawy – a. Formalne). Wywody poza nielicznymi przypadkami są przekonujące i niezawile. Autor rozprawy troszczy się o związek logiczny między zdaniami a akapitami.

W dyskusji podczas publicznej obrony rozprawy warto poruszyć trzy kwestie, choć Doktorant może ograniczyć się do dwóch, a tylko w przypadku publikacji powinien uwzględnić wszystkie krytyczne uwagi:

1) We Wstępie w pięciu punktach określono pierwszych odbiorców Listu do Hebrajczyków. Problematyczny jest ostatni punkt: „Można wysunąć hipotezę, że pierwotnymi odbiorcami byli wierzący i ludzie, którzy znali naukę chrześcijańską, ale jej nie przyjęli” (s. 27). Na jakiej podstawie sformułowano tę hipotezę jako punkt wyjścia dla dalszych rozważań? Trudno także pogodzić z Hbr 13,10 stwierdzenie: „wierzący i niewierzący Żydzi. Dlatego w wersetach 12 i 13 zwraca się do wierzących, aby uważali, czy wśród nich nie ma osób, które są niewierzące”. Czy to oznacza, że ten list miał za adresatów Żydów, którzy nie uwierzyli w Chrystusa?

2) Wyższość Jezusa nad Mojżeszem jest na pewno prawdą uwydatnioną przez List do Hebrajczyków. Jednak czy jest precyzyjne twierdzenie: „Po wykazaniu wyższości Jezusa nad aniołami (1,1-2,18), autor przechodzi dalej do pokazania wyższości Jezusa nad Mojżeszem” (s. 38). Pierwsze dwa wersety następujące po nauczaniu na temat różnicy w godności i roli między Jezusem a aniołami tworzą zdanie, które jest mocno zaakcentowanym wezwaniem do kontemplacji wiarygodnego jak Mojżesz: „Dlatego, bracia święci, uczestnicy powołania niebieskiego, zwróćcie uwagę na Apostoła i Arcykapłana naszego wyznania, Jezusa, bo On jest wierny Temu, który Go uczynił, jak i Mojżesz w Jego domu” (w tłumaczeniu p. Wiesława Chałupnika). Jakie znaczenie ma dokładnie atrybut bycia wiernym? Trzy znaczenia wierności nie zostały rozróżnione: całkowitego oddania (jak w przysiędze małżeńskiej w pierwszej części); niezmienności (jak w drugiej części tej przysięgi); dokładnego odwzorowania (jak np. w wyrażeniu „wierne tłumaczenie”). Doktorant zdaje się ich nie rozróżniać (zob. np. s. 54).

3) W podsumowaniu czytamy: „Wyższość Jezusa nad Mojżeszem i jego dziełem jest wykazana między innymi tym, że Chrystus przez swoją śmierć i zmartwychwstanie daje wierzącym zbawienie oraz częściowo już odpoczynek, który zrealizuje się w pełni po śmierci wierzącego lub po powrotnym powrocie Chrystusa, i będzie to radosne świętowanie odpoczynku z Bogiem Ojcem, Synem i Duchem Świętym oraz wielbienie Trójcy” (s. 183; przy okazji należy przerezagować ten fragment lub następny, ponieważ ten akapit jest powtórzony w większości następnego). Gdzie wykazano w rozprawie na podstawie badania właśnie Hbr 3,1-4,13, że „Chrystus przez swoją śmierć i zmartwychwstanie daje wierzącym zbawienie oraz częściowo już odpoczynek”? Nie ma bowiem w analizach tekstów wyraźnych nawiązań do śmierci i zmartwychwstania Jezusa. Wprawdzie w Hbr 4,10 można byłoby dostrzec sens paschalny pod

warunkiem przyjęcia znaczenia chrystologicznego, a mianowicie, że to wejście Chrystusa jako nowego Jozuego do odpoczynku jest podstawą dla wykazania wyższości nad Mojżeszem oraz dla Jego roli jako przewodzącego ludowi Bożemu nowego przymierza. Ten sens chrystologiczny nie jest jednak przyjęty, choć jego możliwość jest rozważana.

4. Postulaty dotyczące publikacji rozprawy

Przed publikacją rozprawy w całości lub części warto uwzględnić dwa rodzaje uwag:

a) Formalne:

Usunąć błędy – głównie redakcyjne i językowe:

Rozbieżności i niekonsekwencje: między rokiem złożenia pracy: na stronie tytułowej jest 2023, a na stronie opisu bibliograficznego 2024; w wykazie skrótów pojawia się MT, ale w pracy jest też stosowany TM, którego nie ma w wykazie; nazwy stanów w USA nie są konsekwentnie stosowane po nazwie miejscowości; brak kursywy w przypadku tytułów (np. „The Message of Hebrews. Christ above all” na s. 16 czy „A Sabbath Rest Still Awaits the People of God” na s. 22); rozwinięty zapis tytułu czasopisma, choć jest podany w skrótach (np. „Novum Testamentum” zamiast „NovT” na s. 16); niektóre nie mają skrótu (np. kursywą „Biblische Zeitschrift” na s. 17); „Zeitschrift fur systematische Theologie ¹¹ 1934” zamiast np. „ZSTh 11 (1934), s. 662–690” (s. 18); „Validity of Its Interpretation of Some Core Citations from the Psalms, Dissertation, Fuller Theological Seminary, 1991” zamiast pełnego z autorem jak wcześniej w wykazie: „Leschert D., Hermeneutical Foundations of the Epistle to the Hebrews: A Study in the Validity of Its Interpretation of Some Core Citations from the Psalms” (Ph.D. diss., Fuller Theological Seminary, 1991)” (s. 21); pozycja z bibliografii „Vanhoye A., A Structured Translation [...]” powinna być po następnej (s. 21), gdyż przedimki nie decydują o kolejności alfabetycznej; „Farmer W. R. (red.), Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego [...]” (s. 22) to wieloautorska praca zbiorowa, której rozdziały powinny być wymienione jako osobne pozycje analogicznie do innych w ten sposób uwzględnionych opracowań; dla opracowania Nutting H. C. właściwy opis brzmi „The Modes of Conditional Thought, The American Journal of Philology, 24, n. 3 (1903), 278-303” (s. 23); podział na literaturę przedmiotu i uzupełniającą na podstawie kryteriów merytorycznych nie jest ewidentny dla czytelnika i chyba też czasem dla Autora (np. w dwóch zbiorach są te same pozycje: „Stern D. H., *Komentarz żydowski do Nowego Testamentu*, Warszawa 2004” [na s. 20 i s. 23]; „Tate M. E., *Psalms 51-100*, [WBC 20] Dallas 1990” [na s. 21 i s. 23]) – lepiej stosować kryteria formalne jak typ publikacji: słowniki i inne pomoce filologiczne, narzędzia egzegetyczne itp.; należy stosować jednolity i poprawny zapis: obok kilkakrotnego zapisu małą literą pierwszego członu wyrażenia „słowo Boże” stosowana jest również kilkakrotnie duża litera: „Słowo Boże” (pierwszy raz na s. 31); przypadkowa czcionka – np. w „mieć zamiar, pozostać” (s. 35); brak konsekwencji w opisie bibliograficznym: w przyp. 1 na s. 24 imię autora zapisane w sposób pełny, inne zaś inicjałami; należy poprawić formatowanie akapitu (zaczynającego się od „Pierwszą przyczyną wcielenia” (s. 36); nie należy wyodrębniać osobno numerowanych i tylko pojedynczych segmentów pracy jako jednostek niższego rzędu: „a. Wyższość Jezusa nad Mojżeszem 3,1-6” (s. 38); nieoddana grecka czcionka w „ga.r i kai.” i ga.r (s. 43) i transliteracja

„*gar*” (s. 145); błędy w opisie bibliograficznym w „C. Spicq, C. *L'Épître aux Hébreux*. 2 vols. EBib Paris: Gabalda, ss. 1952–53, 2:66-68” (przyp. 36 s. 43) – tej pozycji nie zawiera wykaz bibliografii, lecz jest w nim inna z 1977 r.); fragmenty w języku angielskim „124f w. sources and lit.; [...] in” i opis bibliograficzny niedostosowany do rozprawy (s. 51 punkt d treść w nawiasie); brak oznaczonych stron komentarza cytowanego w przyp. 128 (s. 65); treść w dwóch kolejnych zdaniach się powtarza: „to sam autor znalazł ten cytat i zastosował go w swojej argumentacji. Stąd poważne szanse, że to sam autor Listu był odpowiedzialny za wybór tego Psalmu i jego zastosowanie.” (s. 93); pozostał anglojęzyczny skrót „(lit.)” (s. 98); prawie pusta strona: tylko z oznaczeniem „Na podstawie modułu diagramowego programu BibleWorks 8” (s. 100) albo zupełnie pusta (s. 128); ten program i jego moduły powinny być wykazane w bibliografii rozprawy; nie ma konsekwencji w stosowaniu akcentów (i przydechów) – np. na s. 104; pleonastyczne wyrażenie: „otaczający kontekst” (s. 108-109); brak cudzysłowu wewnętrznego dla „Osoby” (przyp. 14 s. 108); brak konsekwencji w zapisie rozdziałów i wersetów: między oznaczającymi je liczbami pojawia się czasem dwukropek zamiast przecinka (np. na s. 110.111) czy zbędna spacja między nimi (jak na s. 115); lepiej jest „Ta wzajemna *paraklēsis* powinna” niż „To wzajemne *paraklēsis* powinno” (s. 110); fragment: „List do Hebrajczyków podejmuje to, ponieważ stosuje się to do ówczesnych słuchaczy. Nie jest to już „Dziś” z przeszłości, które odnosiło się do sytuacji psalmisty, ale należy do teraźniejszości, kiedy Boży głos nadal przemawia do nich przez Pismo. Co więcej, w tej ekshortacji jest przynaglenie, bo został ustanowiony limit czasowy, „póki trwa to, co zwie się ‘dziś’”. Ramy czasowe nie są otwarte tak, aby słuchacze mogli odpowiedzieć na Boże Słowo, kiedy chcą” (s. 111) jest powtórzeniem akapitu z poprzedniej strony; błędna składnia w zdaniu: „W kontekście *ἀπάτη* z *σκληρύνω* sugeruje, że autor myśli o grzechu jako bardziej skażeniu zrozumienia niż skażeniu emocji czy nawet woli” (s. 112); brak konsekwencji w zapisie cyframi arabskimi lub rzymskimi Ksiąg Ezdrasza (s. 112); niewłaściwe stosowanie dywizu/łącznika w funkcji myślnika (pierwsza akapit rozdziału IV).

Ortograficzne: „bible” (s. 17); arbitralność zapisu małą/dużą literą przymiotnika „boży” – np. na s.76 małą literą, a w następnej linii dużą; także gdzie indziej brak konsekwencji; np. „dom boży” i „dom Boży”.

Interpunkcyjne: (nie)obecność przecinka już od pierwszej strony Wstępu (s. 24: „Z jednej strony, jest” i „Z drugiej strony List”; „Język grecki, w którym napisano Hebrajczyków jest” itd.).

Przy zapisie greckich wyrazów trzeba pamiętać o zasadzie: Jeśli słowo akcentowane akcentem ostrym (*acutus*) znajduje się na ostatniej sylabie, a za nim następuje inne słowo, które zaczyna się od spółgłoski, wtedy akcent ostry zmienia się na ciężki (*gravis*). Z niej wynika potrzeba zamiany akcentu *gravis* na *acutus*, jeśli po wyrazie nie występuje bezpośrednio inny akcentowany wyraz grecki (np. jest *διὸ* na s. 97 czy *αἰὲν* na kolejnej i w innych przypadkach).

Literówki i inne proste przeoczenia: „Abingdton” zamiast „Abingdon (s. 9); „Multon” (s. 10.15); po tytule rozdziałów w pracach zbiorowych pojawia się „In” (np. s. 16), podczas gdy gdzie indziej „w:”; „Lb 20,1-14” zamiast „Lb 20,1-13” (s. 81-82); powtórne oznaczenie paragrafu przez „c” (s. 92), natomiast przeskoczenie do „d” po „b” (s. 171); „nieubłagalnie” (s. 125); *χορτες* (s. 135); „13,2” zamiast „13,22” (s. 142); „*τῶν ἔργων*” zamiast „*τῆ ἐβδόμῃ*” (s. 145); arbitralne umieszczenie w nawiasie początku przyp. 100 (s. 156); cytat w cudzysłowie nie jest opatrzone odnośnikiem do jego źródła (s. 166);

Użycie tytułu „święty” skrótu „św.” przed imionami świętych nie jest konsekwentne (częściej pomijane, ale kilkakrotnie stosowane – „św. Łukasz” [s. 29 przyp. 7]; „św. Jana” [s. 35.175]; „św. Pawła” [s. 52]; „św. Hieronim” [s. 133]; cały osobliwy zapis „Ew. św. Łukasza-Dzieje” [s. 170]).

Nie brzmi poprawnie logicznie zdanie: „Problemem jest autorstwo Listu i do pewnego stopnia jego odbiorcy” (s. 179) – należy napisać, że jest nim kwestia tożsamości odbiorców czyli ustalenie, kim oni byli, a nie „problemem [są] jego odbiorcy”.

b) Merytoryczne:

W przypadku publikacji całości rozprawy warto uwzględnić poniższe postulaty i uwagi.

Warto precyzyjnie określić pozycję aniołów. Bóg do żadnego nie skierował cytowanych słów, a nie tylko „O żadnym z aniołów Bóg nie powiedział, że jest synem przez Niego zrodzonym, ani też nawet, że stanie się jego Ojcem” (s. 33).

Warto nie pomijać innych pięciu wzmianek spójnika, w których odnosi się do tego, co bezpośrednio poprzedza, oraz nie ograniczać się do stanowiska egzegetów przed sformułowaniem przypuszczenia: „Wydaje się zatem, że „dlatego” (lub „z tego powodu”) jednak odnosi się do całego poprzedzającego go fragmentu 2,12,18.” (s. 48)

Odnosnie do początku badanego fragmentu nie jest trafne także spostrzeżenie: „Po raz pierwszy Autor tej książki zwraca się do odbiorców «wy»” (tamże). Ten zaimek tutaj nie występuje. Formą osobową drugiej liczby jest czasownik *κατανοεῖν*, którego znaczenie nie zostało przeanalizowane przynajmniej w takim stopniu jak sens dwóch czasowników tutaj niewystępujących: *κρατεῖν* oraz *κατέχειν*. Tak samo jest błędne zdanie: „Werset 14 zmienia zaimek z „wy” – adresaci tej książki na „my”. Jest to bardzo ważna zmiana zaimka – gdyż odnosi się on do wierzących” (s. 112). W tym wersecie nie ma żadnego zaimka. Zaimek 1 osoby liczby mnogiej występuje w 3,1.6; 4,13). Natomiast zmienia się forma wypowiedzi z 2 osoby liczby mnogiej (czasownik i zaimek w w. 13) na 1 osoby liczby mnogiej (czasowniki w w. 14). Z tych samych względów należy poprawić fragment zdania: „stąd powtórka wyrażenia „każdy z was”: 3,12-13; 4,11; 12,15)” (s. 142), gdyż nie ma w tych miejscach „każdy z was”; Doktorant też tłumaczy inaczej w 3,12-13 i 4,11;

Należy uzupełnić o Hbr 13,12 w wyliczeniu tekstów w „3,10; 6,1; 10,5; 11,12.16; 12,12.28” (s. 93);

Nie oddaje greckiego czasownika przekład: „i czyn (z gr. *πιστώω* – *πίστωσον*), jak powiedziałeś” (s. 56).

Angielski odpowiednik tłumaczy na odwrót dopełniacz *τῆς ἀμαρτίας* jako podmiotowy (objective), gdyż powinno być w nawiasie „subjective” (s. 112).

Lepiej „wzywa ich do bojaźni” zamiast „wzywa ich do strachu” (s. 153).

Bezpodstawa jest krytyka: „Jest to największa inkluzja w całej księdze. Albert Vanhoye, pomimo wielkiego wkładu w ustalanie struktury Listu do Hebrajczyków, zupełnie jej nie uwzględnił. Jest to jego najsłabszy punkt” (s. 135). Może wynika ona z dwuznacznego użycia czasownika „[nie] uwzględnił”. Sugeruje bowiem, że A. Vanhoye nie wziął pod uwagę. Jednak ją rozważał bardzo dokładnie i dlatego nie przyjął jej funkcji w zaproponowanej przez siebie strukturze. Tę kwestię traktuje dogłębnie wiele razy – np. w obszernym artykule pominiętym w rozprawie: „Discussions sur la structure de l'Épître aux Hébreux”, *Biblica* 55(1974), s. 349-380.

Trudno jednak uznać za inkluzję powtórzenia występujące na początku i końcu różnych jednostek tekstu: nie każdy paralelizm jest inkluzją (s. 135). Zob. z mojego komentarza do Hbr przyp. 93. „Paralelizm między 4, 14-16 a 10, 19-22 zauważy już Spicq, t. 1, 34. Natomiast W. Nauck przedstawia pięć ściśle odpowiadających sobie sformułowań: 1) mając więc arcykapłana wielkiego (4, 14) – mając więc (...) kapłana wielkiego (10, 19. 21); 2) który przeszedł niebios (4, 14) – na wejście (...) które zapoczątkował dla nas, drogę najnowszą i żyjącą przez zasłonę, to jest ciało Jego (10, 19-20); 3) Jezusa, Syna Boga (4, 14) – we krwi Jezusa (10, 19); 4) trzymajmy się wyznania (4, 14) – zachowujmy wyznanie (10, 23); 5) przystąpmy więc ze swobodą do tronu łaski (4, 16) – przystąpmy z prawdziwym sercem w pełni wiary (10, 22; por. też 10, 19: swobodę na wejście do Świątyni we krwi Jezusa) (tenże, Zum Aufbau des Hebräerbriefes, w: Judentum, Urchristentum, Kirche, Fs. J. Jeremias, red. W. Eltester, Giessen 1964², 203-204)”.

5. Wniosek

Autor dysertacji osiągnął wyznaczony na początku główny cel, dowodząc przy tym odpowiedniej wiedzy w zakresie teologii biblijnej i samodzielnego stosowania zasad egzegezy naukowej Pisma Świętego. Uwagi krytyczne przedstawione w recenzji nie przekreślają pozytywnej oceny całości pracy jako spełniającej wymagania Ustawy. Z tych powodów formułuję jednoznacznie pozytywny wniosek o dopuszczenie rozprawy doktorskiej p. mgr. lic. Wiesława Chałupnika do następnych etapów postępowania doktorskiego.

Katowice, 29 lipca 2024 r.

ks. prof. dr hab. Artur Malina